

Földy-Molnár Lilla

Károlyi Gáspár nyomában

Az utóbbi néhány évtizedben a történészek érdeklődésének középpontjába a kultúrtörténet, a mentalitástörténet, a mikrotörténelem, a régen élt emberek mindennapjainak, gondolat- és érzemvilágának felkutatása és leírása került. Izgalmasabbnál izgalmasabb életrajzok születettek, pl. egy 16. századi francia imposztorról, aki három éven keresztül másnak adva ki magát elfoglalta egy eltűnt ember örökségét és mindenét (*Natalie Zemon Davis: Martin Guerre visszatérése, 1983, magyarul 1999*) vagy egy Menocchio nevű, észak-olasz molnárról, aki egy különös kozmogóniát dolgozott ki, amiért 1599-ben VIII. Kelemen pápa utasítására elégették (*Carlo Ginzburg: A sajt és a kukacok, 1976, magyarul 2011*).

Szabó András irodalomtörténész e generáció tagjaként a 70-es évek végétől kutatja egy kevésbé kisember, de éppen annyira rejtőzködő, ezért mélyfúrászerű kutatást igénylő tudós esperes, Károlyi Gáspár életét és munkásságát. A közelmúltban megjelent monográfiájában a 20. század végén és 21. század elején előkerült új forrásokat is felhasználva járja körültekintően körbe a vizsolyi bibliafordításról és bibliafordító(k)ról tudhatókat. A kontextus folyamatos felvázolása mellett a nyomozó precizitásával, pontról-pontra haladva avatja be olvasóit a történelemkutatás nehézségeibe.

Egyebek mellett megismerjük a 16. századi mezővárosi polgár származású ér-

telmiség névadási illetve névválasztási szokásait, amely szerint egy név általában három tagból állt, amit a külföldön tanult tanárok, lelkészek gyakran latinosítottak vagy görögösítettek: az első név a szülőhelyre utalt, a második ragadványnév vagy az apa foglalkozását rögzítette. A Nagy-károlyból származó Casparus Carolius a középső nevét elhagyta, és csak a leveleit hitelesítő viaszpecséten található monogramból (C. R. K.) és az 1569-es nagyvárad-i hitvita jegyzőkönyvéből következtethető ki az édesapja délszláv származására utaló Radics, Radicsics vagy Rados. Szabó András nemcsak ezek közül választ, de markáns véleményt formál a bibliafordító nevének mai helyesírásával kapcsolatban is, amelynek hagyományos Károli formája szerinte nem indokolható eléggé, és helyesebb lenne, mint ahogy ő is teszi könyve címében, Károlyiként használni.

Bár Szabó András figyelme elsősorban Károlyi Gáspárra fókuszál, eközben sokat megtudunk a 16. századi iskolarendszeréről, oktatásról, kulturális központokról is. Gasparus Karoly neve először 1549-ben bukkan fel az erdélyi szászváros, Brassó iskolájának anyakönyvében, amelynek vezetését éppen ebben az évben veszi át a Lutherrel és Melanchtonnal is levelezésben álló, az iskolát szervező és nyomdát is alapító Johannes Honterus-tól a szintén Wittenbergben tanult Valentin Wagner. Nem csoda hát, hogy másodszor Caspar Carolus neve 1556-ban a

wittenbergi egyetem anyakönyvében tűnik fel. A reformáció szülővárosa egész Európából vonzotta a diákokat: a németek, osztrákok, svájciak mellett tanultak itt litvánok, lengyelek, magyar, német és szlovák anyanyelvű magyarországiak, németalföldiek, skandinávok, franciák is. Az 1550-es években elárasztották a wittenbergi egyetemet az 1540-es években protestánsná vált magyar mezővárosok diákjai. Az univerzitás nem tudott elegendő kollégiumot biztosítani nekik, a diákok albérlésben laktak a városban, gyakran professzoroknál. A wittenbergi továbbtanulás sokba került, ennek költségeit rendszerint főnemesi pártfogók biztosították a polgár származású diákok számára, akik általában egy-két évig tanultak a híres külföldi egyetemen. Károlyi kiutazásakor már nem élt Luther, de reformátor kollégája, Philipp Melancthon igen. Négy karon (teológiai, jogi, orvosi, filozófiai) folytak a latin nyelvű egyetemi előadások, a templomi prédikációk viszont német nyelvűek voltak, ezért Melancthon az ezt kevésbé értő külföldiek számára vasárnap reggelente latin nyelvű áhítatokat tartott. Nem tudjuk pontosan Károlyi mennyi ideig tartózkodott az Elba folyó partján, magisztrátusi fokozatot nem szerzett, de valószínűleg több, mint két évet tanult itt. Wittenbergben Károlyira a legnagyobb hatást Melancthon történelmi előadásai gyakorolták, ez meg is határozta már Szatmáron írt, Dobó Domonkosnak ajánlott egyetlen önálló művének, a *Két könyvnek* a történelemszemléletét, amelyet már mint gönci lelkész dedikál a főnemesi pártfogónak 1563-ban. Károlyi Gáspár a magyarországi protestáns felekezetek szerveződésének kellős közepén kapta ezt a tiszteletet, amikor heves konfliktusok és zsinati ülések mellett épp elkülönült egymástól az evangélikus és a református egyház. Károlyi a hitviták aktív

részvevőjeként a kassavölgyi esperesség vezetője lett. Nemcsak a felekezeti vitákat, de az esperes életének mindennapjait és tragikus eseményeit is felfedi előttünk Szabó András monográfiája. Megtudjuk, hogy jó módban élt Károlyi, nagy házat vitt, Göncön és Tokajban szőlői voltak, amelyekből származó borát kereskedők útján értékesítette. Kétszer özvegyült meg, második feleségét és tőle született három gyermekét egy pestisjárvány miatt veszítette el 1586-ban, egyedül Kata nevű lánya maradt életben. Harmadik feleségétől, a Kassáról származó Szócs Annától született Anna lánya. Károlyi hagyatékából megismerhetjük ingóságait és olvasmányait is, amelyek Julius Caesar kommentárjától és a latin egyházatyák (Augustinus, Tertullius) műveitől a humanizmus és reformáció irodalmáig, Biblia kommentárjáig terjedtek.

A gönci esperesnek kiterjedt ismeretségi hálózata volt a polgárok és a nemesek körében, gyakran fejtette ki véleményét vitás kérdésekben, hitelesített tanúként okmányokat. A teljes bibliafordítás pártfogói is a zempléni nagybirtokosok közül kerültek ki, elsőként konkrétan Mágócsy Gáspár és utódjául szánt unokaöccse, Mágócsy András személyében, akik Regéc várán, Vizsolyon és Munkácson kívül gyakran tartózkodtak Tállyán. Valószínűleg ezért költözött ide Károlyi családjával együtt. Tragikus módon a fiatalabb Mágócsy hamarabb elhunyt, mint az idős, akinek azonban még halála előtt sikerült elrendeznie hatalmas vagyonának a sorsát. Az örökség a bibliafordítási vállalkozással együtt Rákóczi Zsigmond gondjaira bízott. Károlyi Tálylyáról visszaköltözött Göncre, ahol 1591-ben annak tudatában fejezhetette be földi életét a kinyomtatott vizsolyi *Biblia* mellett, hogy elvégezte feladatát.

A teljes bibliafordítás nem egyedül Károlyi munkája, valószínűleg szétosztották egy-

más között a *Biblia* könyveit a „jámbor és tudós atyafiakkal”, és Károlyi összesítette, summázta és látta el jegyzetekkel a kész művet. Szabó András véleménye szerint a fordítás az 1570-es években kezdődhetett, és a szerkesztés és véglegesítés három évig tartó munkájára utal Károlyi az 1589-ben írt előszóban. A fordítást végző tanult segítőtársakról nincsenek biztos információink, Szabó András érvel amellett, hogy közéjük tartozhatott Thúri Mátyás, Ceglédi Ferenc, Hevesi Mihály, Paksi Cormaeus Mihály, és gyakorlati segítséget nyújthatott a munkálatokban Ceglédi János és Pelei János. Ezekre azonban konkrét, szöveges bizonyítékok egyelőre nincsenek. Imre Mihály néhány évvel ezelőtt talált a Debreceni Kollégium Nagykönyvtárában egy nyomtatott könyvet olyan magyar nyelvű kézírásos bibliafordítással, amely megegyezik a

Károlyi Biblia későbbi szövegével. Sajnos a jegyzet nincs aláírva, de valószínűleg az egyik bibliafordítótól származik. A *Vizsolyi Bibliát* nyomtató nyomdászról, Mantskovit Bálintról, nyomdájáról és a nyomtatás menetéről, nehézségeiről azonban számos érdekes információt megtudunk Szabó András monográfiájából.

Kár, hogy a szerző nem merészebb, regegyesebb nyelvet választott kutatási eredményeinek közzétételére. Talán akkor könnyebben felfigyelne rá egy forgatókönyvíró, mert izgalmas, fordulatokkal és küzdelmekkel teli, de happy enddel végződő történelmi film születhetne az első, teljes magyar bibliafordítást összefogó karakán, de alázatos esperes életéről: „*meg nem szüntettem addig, mígnem véghez vittem ez Bibliának egészen való megfordítását*” (102. o.).

(Szabó András: *A rejtőzködő bibliafordító* – Károlyi Gáspár. Kálvin Kiadó, Budapest, 2012. ISBN 978-963-558-205-1)